

दाङ्ग मानपुर गा.वि.स. का मुक्त कम्लहरीहरुको शैक्षिक अवस्था

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, समाजशास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको
स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तिको आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिको लागि प्रस्तुत शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

राधिका आचार्य

क्याम्पस रोल नं.: २८

परीक्षा रोल नं.: ०२५३३

रजिष्ट्रेशन नं.: ६-१-३८-४९३-२००६

समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७३

दाङ्ग मानपुर गा.वि.स. का मुक्त कम्मलहरीहरुको शैक्षिक अवस्था

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, समाजशास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको
स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तिको आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिको लागि प्रस्तुत शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

राधिका आचार्य

क्याम्पस रोल नं.: २८

परीक्षा रोल नं.: ०२५३३

रजिष्ट्रेशन नं.: ६-१-३८-४९३-२००६

समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा निर्धारित पाठ्यक्रम अनुसार स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि मेरो निर्देशनमा राधिका आचार्यले “दाङ्ग मानपुर गा.वि.स. का मुक्त कम्लहरीहरुको शैक्षिक अवस्था” शीर्षकको शोधपत्र तयार गरेको प्रमाणित गर्दै उक्त शोधपत्रको अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

.....

डा. सुरेन्द्र मिश्र
शोध निर्देशक
समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय समाजशास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहका निम्ति राधिका आचार्यले तयार पारिएको शोधपत्र “दाङ्ग मानपुर गा.वि.स. का मुक्त कम्लहरीहरुको शैक्षिक अवस्था” स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उपयुक्त ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

प्रा.डा. तुलसीराम पाण्डे
विभागीय प्रमुख
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

_____

डा. मिना उप्रेती
बाह्य परिक्षक

_____

डा. सुरेन्द्र मिश्र
शोध निर्देशक

_____

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत अध्ययन त्रिभुवन विश्वविद्यालय समाजशास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने उद्देश्यले “दाङ्ग मानपुर गा.वि.स. का मुक्त कम्लहरीहरुको शैक्षिक अवस्था” विषयको शोधपत्र आदरणीय गुरु डा. सुरेन्द्र मिश्रको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको छु । यो शोधपत्र तयार गर्ने सन्दर्भमा आई परेका विभिन्न समस्या र अड्चनहरूसँग जुध्ने प्रेरणा दिँदै सही पथप्रदर्शन गराएर अधि बढ्न उत्प्रेरित गरी आफ्ना कतिपय व्यवहारिक कार्यहरुलाई पन्छाएर कुशल र समुचित दिग्दर्शन गराउनु भएकोमा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञता एवं श्रद्धा व्यक्त गर्दछु ।

शोधपत्र तयार गर्ने कार्यमा आफ्ना विविध कार्य व्यवस्ततालाई पर्वाह नगरी आफ्नो अमूल्य समय निकाली निर्देशन, सुझाव तथा सल्लाह दिई उत्प्रेरित गर्नुहुने विभागीय प्रमुख डा. तुलसीराम पाण्डे, एवम् सम्पूर्ण गुरुवर्ग तथा प्रस्तुत विषयमा शोधकार्य गर्ने अवसर जुटाउने समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्दा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराउने विभिन्न संघसंस्था जिल्ला विकास समिति साथै शोध कार्यको सुरुदेखि अन्तसम्म आफ्नो अमूल्य सुझाव र सल्लाह प्रदान गर्दै वर्तमान स्वरूपमा ल्याई पुऱ्याउन सहयोग गरिदिनु हुने समस्त मित्र वर्गलाई हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु र साथै शोधक्षेत्रका स्थानीय बासिन्दाहरु जसले मलाई शोधकार्यका लागि आवश्यक विविध जानकारी दिनुभई सहयोग गरिदिनु भएकोमा म उहाँहरुलाई पनि विर्सन सकिदैन, साथै हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा म यस शोधपत्रको मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर समक्ष पेश गर्दछु ।

राधिका आचार्य

समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि. कीर्तिपुर

विषयसूची

पेज नं.

सिफारिस पत्र

स्वीकृति पत्र

कृतज्ञताज्ञापन

विषयसूची

तालिका सूची

पूर्णार्थ शब्द

अध्याय- एक : परिचय

१-८

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

१

१.२ समस्याको कथन

५

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

६

१.४ अध्ययनको महत्व

७

१.५ अध्ययनको संगठन

७

अध्याय- दुई : सन्दर्भ साहित्यको पुनरावलोकन

९-१९

२.१ मार्क्सवादी महिलावाद अनुसार

९

२.२ नेपालमा वर्तमान महिला शिक्षा नीति र कार्यक्रमहरु

१२

२.३ नेपालमा महिलाको अवस्था

१३

२.४ शिक्षामा महिलाको स्थान

१४

२.५ कमैया र कमलहरी प्रथा

१५

२.६ कमैया आन्दोलन

१६

२.७ थारु महिला र शिक्षा

१८

अध्याय- तीन : अनुसन्धान विधिहरु

२०-२३

३.१ अध्ययन क्षेत्रको छनोट

२०

३.२ अध्ययनको ढाँचा

२०

३.३ तथ्याङ्कको स्रोत र प्रकृति

२१

३.४ नमुना छनोट

२१

३.५	तथ्याङ्क संकलनका विधिहरु	२१
३.५.१	अन्तर्वार्ता	२१
३.५.२	जानकार व्यक्तिसँगको अन्तर्वार्ता	२२
३.५.३	अवलोकन	२२
३.५.४	वैयक्तिक अध्ययन	२२
३.६	तथ्याङ्क विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण	२२
३.७	अध्ययनको सीमा	२३

अध्याय- चार : अध्ययन क्षेत्रको अवस्थिति र सामाजिक, आर्थिक स्थिति २४-३८

४.१	मानपुर गा.वि.स. को संक्षिप्त परिचय	२४
४.१.१	शैक्षिक, संचार तथा स्वास्थ्य सेवाको स्थिति	२४
४.१.२	आर्थिक क्रियाकलापहरु	२५
४.१.३	विद्युत, सडक तथा यातायात सेवा	२५
४.१.४	धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलहरु	२६
४.२	कम्लहरीहरुको सामाजिक तथा आर्थिक पृष्ठभूमि	२६
४.२.१	उत्तरदाताको उमेर अनुसारको विवरण	२६
४.२.२	कम्लहरीहरुको परिवारको जनसंख्या	२७
४.२.३	शैक्षिक स्थिति अनुसार उत्तरदाता परिवारको विवरण	२९
४.२.४	उत्तरदाताको वैवाहिक अवस्था	३०
४.२.५	परिवारको प्रकारका आधारमा कम्लहरीको पारिवारिक विवरण	३१
४.२.६	आकारको आधारमा कम्लहरीको परिवारको विवरण	३२
४.२.७	परिवार प्रमुखको आधारमा परिवारको विवरण	३३
४.२.८	पेशागत अवस्था	३४
४.२.९	जग्गा जमिनको स्वामित्व	३५
४.२.१०	मुक्त कम्लहरी परिवारले उत्पादन गरेको खाद्यान्नबाट खान पुग्ने र नपुग्ने आधारमा विवरण	३६
४.२.११	अरुको जग्गा अधियामा वा ठेक्कामा कमाउने र नकमाउने कम्लहरीको घर परिवार	३७

अध्याय- पाँच : मुक्त कम्लहरी महिलाहरुको शैक्षिक अवस्था र शिक्षाप्रतिको धारणा	३९-५०
५.१ महिलाको शैक्षिक अवस्था	३९
५.२ साक्षरताको प्रमुख स्रोत	४१
५.३ मुक्त कम्लहरी महिलाहरुको शैक्षिक अवस्था	४३
५.४ अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरुले पढाइ छाड्नुका कारणहरु	४४
५.५ महिला शिक्षा प्रति मुक्त कम्लहरीको धारणा	४७
५.६ शिक्षामा समान अवसर र सुविधा दिने नदिने आधारमा मुक्त कम्लहरी महिलाको विवरण	४८
५.७ थारु समुदायको अघिल्लो पुस्ता र पछिल्लो पुस्ता बीचमा शिक्षालाई हेर्ने दृष्टिकोण	४९
अध्याय- छ : सारांश र निष्कर्ष	५१-५५
६.१ सारांश	५१
६.२ निष्कर्ष	५३
सन्दर्भ सामग्री	
परिशिष्टहरु	

तालिका सूची

	पेज नं.
तालिका नं. १ : तहगत विद्यालय/क्याम्पस विवरण २०७२/०७३	२५
तालिका नं. २ : उमेर अनुसार उत्तरदाताको विवरण	२७
तालिका नं. ३ : उमेर र लैङ्गिक आधारमा परिवारको जनसंख्या विवरण	२८
तालिका नं. ४ : शैक्षिक स्थिति अनुसार उत्तरदाता परिवारको विवरण	२९
तालिका नं. ५ : उत्तरदाताको वैवाहिक विवरण	३०
तालिका नं. ६ : परिवारको प्रकारका आधारमा कम्लहरीको पारिवारिक विवरण	३१
तालिका नं. ७ : घरपरिवारको सदस्यहरूको विवरण	३२
तालिका नं. ८ : परिवार प्रमुखको आधारमा परिवारको विवरण	३३
तालिका नं. ९ : मुक्त कम्लहरीहरूको परिवारको पेशागत अवस्था	३४
तालिका नं. १० : मुक्त कम्लहरीहरूको घरपरिवारको स्वामित्वमा रहेको भूमिका विवरण	३५
तालिका नं. ११ : खान पुग्ने र नपुग्ने आधारमा विवरण	३७
तालिका नं. १२ : अरुको जग्गा अधियामा वा ठेक्कामा कमाउने वा नकमाउने कम्लहरीको घरपरिवारको विवरण	३८
तालिका नं. १३ : उत्तरदाता महिलाहरूको शैक्षिक अवस्थाको विवरण	४०
तालिका नं. १४ : शैक्षिक सहभागिताको किसिम मुक्त कम्लहरी महिलाहरूको विवरण	४१
तालिका नं. १५ : छनोट भएका महिलाहरूको साक्षरता स्थिति	४३
तालिका नं. १६ : पढाई छोड्नु पर्ने कारणहरू	४४
तालिका नं. १७ : महिला शिक्षा प्रति मुक्त कम्लहरीको धारणा	४७
तालिका नं. १८ : शिक्षामा समान अवसर र सुविधा दिने नदिने आधारमा मुक्त कम्लहरीहरूको विवरण	४८

पूर्णार्थ शब्द

BASE	–	Backward Society Education
CBS	–	Central Bureau of Statistics
EFA	–	Education for All
FNC	–	Friends of Niddy Children
ILO	–	International Labour Organization
INGO	–	International Non-Governmental Organization
INSEC	–	Informal Sector Service Center
NGO	–	Non-Governmental Organization
Terai	–	Plane Land
UNESCO	–	United Nations Educational Scientific and Cultural Organization